

דף לספרות ואמנות

עם „אבן על פי הבאר“ לנתן שחם

הנטיבות והאנשים

פאח א. ב. יפה

דמ — לא יהיה נאלץ לראות מה שראה באוקראינה. אדם יוכל להיות פחדן מהוגן, צנוע ונחז לבריות כל ימי חייו בלי שירגיזו שו בכך... (עמ' 26) אבל כדי שתנאים אלה יוצרו נחוצה מסי- רותם בלי גבול של אותם אנשים שבאו בהכרה לבנות כאן חיים חדשים ואינם עשויים להרתע בפ- ני הקשים העצומים שימצאו בד- רך.

המבחן הראשון הוא לדעת „לח- יות בפלשתינה ולא בציון“, כפי שמתבטא המחבר בדבריו על או- תם „ציונים הרוצים להקים כאן קולוניה של לבנים בארץ נחש- לת...“ (עמ' 71) נתן שחם. וגבור ריו העיקריים יודעים כי זוהי גישה מוטעית מעיקרה. כלל רא- שו הוא לדעת לחיות בארץ הזאת במציאותה הריאלית. לדעת כי „הכל שלנו, וגורלם של ערבים ככלל“ (שם). אכן, היחס לערבים הוא אחד המבחנים הקשים והמסו- ככים ביותר. הפגישה הבלתי-אמ- צעית עם המציאות מלמדת את גבורנו להשתחרר מאשליות. לל- מוד לדעת כי „כפרי הערבים שוב אינם משכנות אפלים של סכנות בדויות אלא בתים מלוכלכים ולא נחים שבהם גרים אנשים טובים ורעים. מסכנים ומצליחים. נחים לבריות או נחים לרוגז. בעלי שמות פרטיים.“ (עמ' 226) והיחס עלול להסתבך בשל הצעדים הר- ראסטיים הנחוצים למען „כיבוש העבודה“. ההבדלים התהומיים במנטאליות בין בן-תרבות-אירופי פה ובדואיים, היצרים המתעוררים עקב מאורעות הדמים. אבל בהי- רי-הראייה לומדים לקח ובסופו של דבר „התיזה (של גרושביץ') על התנועה הלאומית של הערבים. שעוררה יחס של ביטול. תעמוד מעכשיו על הפרק. המאורעות הר- כיחו שהוא ראה את הנולד.“ (עמ' 521)

החיט העיקרי במרקם הספר הוא — חינוכו של אליהו. „חינוך האופי“ על דרך „חינוך הרגש“ של פלובר. התחנות העיקריות בדרך חינוכו הן התחנות היס- טוריות של הליכה לגליל. כיבוש העבודה. השתתפות במערכה על הגנת תל-חי. התעוררות הכרתו הפוליטית הפועלת. חלקו בהגנה במאורעות יפו... אין אליהו הגבור העשוי ללא חת. ההילך בלא-אי-כ- פתיות לקראת הסכנה וקוצר זרי- תהילה. יש איזה צד מקרי בחייו המכוון אותו דווקא לאותם המקו- מות שבהם מצפה לו המבחן והמ- כיאי לידי נצחיות (קודם כל על עצמו): „דימה בר-מזל הוא. הזוכה מן ההפקר. לראשונה זכה בתהילת גבורים מדומה בחוג משר- פחתו בשל המעשה בארון מתים... ולאחר כך נהנה מידדותו של גרישה בשל תמונה של תמר... ול- אחר כך, כשנזכר גרישה מן הסתר שלא קורץ לאחת מאותו חומר ששוב הראוי לידידותו. שמר לו אמינים משום שזה טבעו“ (עמ' 337). אפשר תמימתו וצניעותו של אליהו הביאוהו לכך שיחשוב כי „לא קורץ מחומר משובח“. אנחנו איננו יודעים זאת... אנחנו יודעים רק כי מעשיו מדברים בע- דו. אמנם, גם כנפשו היה אותו מומנט של פחד. של אפסטיה. של חלשה — העשוי היה להפכו לע- ריק. אבל עוודה היא שלא הנח לאותו רגע להכריע וידע להתג- בר. לאחר הקרב הוא כתב מכ- תב תמים זה לתמר (ולא שלחו בסופו של דבר) שבו הוא מבטא בדיוק את הליח שלמד:

„חוויה של אדם המזדקף מול כדורי ריבים... כאן ראשית חיי אנשי... בלי זה אין אדם אלא סטודנט במערכות החיים. שלא הגיע לעצם העניין... אל תחשבי שמערת אני מבטל כל דבר כדי רך סרדיוסות נלהבים... עוד יש מקום לצפרים ולפרחים ולחיות דם דקות וללחיצת יד המעבירה דם חשמלי מלב אל לב... אבל כל החיים כולם יש להם טעם אחר ומשמעות אחרת לאחד ואת... לשים את הנפש בכף — איזה ביטוי מדויק. לצרור את הכל בצרור קטן שאפשר לנקבו על נפלה... ולשים את אישיותך על קלף אחד... אתה שיכב. ויודים מעל ראשך. ואתה שואל את עצמך: התקום או לא תקום? שאלה גורלית. והתשובה חודרת את עתידך: בן אדם או סמר- טוט... אנשים שלא התנסו בה. לעולם לא יכירו את עצמם על בוריים... אפשר לא בכוח אתה קם... העיניים הנעוצות בגבך...“ (עמ' 284)

ובסופו של דבר נוכח אליהו לדעת שכל מרגיו נשתנו. „אפי- לו בזכרונות ילדותו עשה עכשוי הגהית ותיקונים שלא מדעת“ (עמ' 533). „חינוך האופי“ עלה יפה. הוא נהפך לאיש אחר. ואם הצעד הראשון היה עצם הבחירה. העלייה לארץ. הרי שהצעד האחר- יון החשוב ביותר. הוא השגת ההשלמה בין אהבת-האדם חוקי- החברה:

„...אהבת-אדם אין פירושה התעלמות מן הכפייה המונחת (במשך בעמוד השני)“

רה. דימני כי מקור זה פורה יו- תר. רבי-אפשרויות יותר ומועיל יותר מאשר האופי. עם כל שנוי קל שיחול באופי יוכל הצופה לו- מר לעצמו: אין זה אני. אך אין הוא יכול להתעלם מן העובדה כי המצב המיוצג לפניו הוא מצבו שבו הוא נתון. ואין הוא יכול להתכחש לחובותיו. חייב הוא להגשים את אשר הוא מבין.“

דידרו הגיה בכתביו התיאור- טיים את היסוד לריאליזם באמנות המודרנית — והרומניסטרן היש- ראלי הצעיר. שביקש את דרכו אל הגישה הריאליסטית במובן הרחב של המושג. הרחק מכל סכ- מאטיות ומגמטיות גסה. הגיע בלי

נתן שחם

משים לפתרון שהוצע על ידי די- דרו. המציאות הארץ-ישראלית בשנות העשרים היא העומדת במרכזו של הרומן. במשטחו היא שון. והיא המעצבת את דרכם של האנשים. מבני כל השכבות וכל הרבדים החברתיים המוצגים בס- פר

ומן הדין שנעיר תחילה את דר- כי של המספר בבחירת הנפשות הפועלות. — בספר זומן התרח- שות עלילותיו מוגדר מאד על ידי מאורעות היסטוריים ידועים אין להתעלם מקיומם של אישים מפירסמים. בעיקר, אין לעשות זאת ברימץ על ארץ-ישראל הקטנה מימי העלייה השלישית. כאשר הכל היה קרוב ומוכר ולא היו מציאות עבות בין אנשים. לא כל שכן בין אנשים שהשתייכו לאותה תנועה. אולם נתן שחם נזהר מן ה- „רומאנטיזציה“. וטוב עשה. במידה שהוא מעלה דמויות נוד- עות כגון י. ת. ברנר או ברל כצנלסון. הוא מייחס להם מעשים ודברים אינטנטיים; ובמידה שאי- נו יכול להעמידם באור המציאות הוא מעדיף להשאירם ברקע. אך לעולם אין הוא מייחס להם מע- שים ודברים בדויים. שהיו יכו- לים להיות גם אם לא היו... גם בגבורים האלמונים שלו אנו מוצ- אים קווים מסוימים. משאלים מאישים ידועים. אך כיוון שהדב- רים מיסויים והדמויות הן מורכ- בות מיסודות שונים. אין בכך משום טעם לפגם. למשל, נדמה לנו כי בגרושביץ. בביוגרפיה המדינית ובדעות. ישנם קווים מסוימים של ה. ארלזורוב. אבל כשם שבדברים רבים אחרים נב- דל גרושביץ מארלזורוב. לא יע- לה על דעתנו להציע „מפתחות“ מיהלטים לדמויות הרומן. מובן לנו כי המספר. שביקש להעלות את רוח הזמן. נסתייע בסממנים שונים שלקחם מפה ומשם. בלי כל כוונה להביאו לידי הרהורי- זיהוי. חשוב שנוכח דבר זה כבואנו לבחון את הרומן של נתן שחם.

מי הם הגבורים החיוביים ברומן זה ומי השליליים? קשה להשיב על שאלה זו תנו- בה קצרה ופשוטה. כיוון שהמס- פר לא הניח מקום לחלוקה פשו- טנית של שחור-לבן. בדמויות החיוביות נמצא די צללים וה- דמויות השליליות אף הן אינן מוחלטות. טיבה של הדמות נקבע. אליבא דנתן שחם. בחלקו על ידי יחוסה החברתי ובעיקרו על ידי החלטתה המוסרית והמ- חשית של החלטה זו במעשים. המספר מייחס חשיבות מספקת להשתייכות החברתית-המעמדית של כל אחת מן הנפשות הפועלות שלו. אך אינו רואה בהשתייכות זו גור-דין שאין אחריו כלום. אין אצלו דטרמיניזם חברתי. אליהו ווייסמן בוחר בדרך הפו- כה מוז שהיה צריך לבחור בה אילו היה שמע למוסר-אב. ואפי- לו תמר שרפשטיין. זו שנדמה כי אין נחנת דעתה כמידה מס- פקת על ענייני-הכלל. חורגת בסו- פי של דבר ממסגרת משפחתה ומעמדה הבורגני על ידי נשו- איה עם גרושביץ. אמנם, בכל מק- רה ומקרה ישנם הרבה נימוקים אישיים — והמספר מפרטם בר- איה פסיכולוגית מתאימה — אך הבחירה הסופית אינה נקבעת רק על ידי הסוביות האינדיבידואל- ליות אלא בעיקר על ידי „החש- כוח הגדול“ שאין מפלט ממנו.

אין צדיקים גמורים ואין רשעים נמורים. ועצם היצירות. כהגדרתו של שיינר. היא הצורך המוסרי לייצור בארץ תנאים כאלה שאי-

נתן שחם זימן לנו אפתעה גדו- לה לא איכותית: ידענו מה אנו רשאים לצפות מכשרונו. האפתעה היא בנושאו של הספר שהוא רומן העלייה השלישית. בכמו- תו — שהוא רומן גדול שעלילתי מתרחשת בשנות העשרים. מי היה מעלה על דעתו כי תקופה זו תיגאל בספרותנו על ידי סו- פר צעיר דווקא. סופר שעדיין לא נולד כאשר נרחשו הדברים שהוא מתארם...

רומן היסטורי או רומן חברתי? אינני יודע איזו הגדרה הולמת יותר את הספר „אבן על פי הב- אר“. יש בו משני היסודות גם יחד כשהם מתמוגגים יחד במזיגה אמנו- תית מושלמת. המחבר מחייה את התקופה: את בניה. את המעשים שעשו היסטוריה ואת הדעות שחי- ללו מעשים.

נדמה כי הוא מגשים את תכ- נית הרומן האידיאלי. כפי שהגה אותה רומן רולן. דהיינו הוא מעין כליל סימפוני „שאינו מתיימר להיכח תזים מסויים. אלא לתפוס את רוח-הזמן. במומנטים המכריי- עים שלו. לחיות במלאותו רגע- של-היסטוריה.“

ולפני שנבא לנתח את הספר הבה נציין כי זהו רומן הכיבוש את הקורא למן תחילתו ועד עמודו האחרון. מכניסו לתוך העיניים ואינו מניח לו רגע של הפוגה: זהו רומן המרתק את קורא לא בסממנים „ספרותיים“ מגרים. — מאותם הסממנים שכמה מסופרי- נו הצעירים להוטים ללמוד את השימוש בהם מן הספרות הליע- זית הכסטי-סלרית. — אלא ככוח האמת הגדולה המונחת ביסודו. שאינה אמת פשוטה הנקנית בא- סימון. אלא האמת רבת-הפנים וסבוכת-הגיליים של התקופה.

הרומן „אבן על פי הבאר“ מחו- לק לשני חלקים שווים. הראשון „ידי עשר“ סימונו בפרשת הגנת תל-חי. ואלו השני „ריח השדה“ מסתיים במאורעות הדמים ביפו ודצה ברנר.

מי הוא גבורו הראשי של הרו- מן? קשה להשיב על שאלה זו. לכאורה אליהו ווייסמן. אותו בחור חינוך צעיר. בנו של רופא פסי- כואנאליטיקן מפורסם. הוא הער- מד במרכזו העיקרי של הרומן ו-חינוך האופי“ שלו מעסיק את המחבר ברוב פרקי הספר. אבל לא במקרה דיברנו על המרכז העיקרי של הספר. שכן יש בו כמה וכמה מרכיבים. שאינם נופלים בהרבה בחשיבותם מן המרכז העיקרי. מועטות הן הדמוי- יות האפיוניות ברומן זה. לרוב. מהווה כל דמות חטיבה אנושית וחברתית שלמה ואין המחבר מס- תפק בשרטוטים חיצוניים: הוא מוליך כל דמות ודמות בדרך הת- פתחותה המיוחדת לה. הנקבעת על ידי אופיה ונטייתה אך גם (ובמידה ניכרת) על ידי השתייכו- תה לשכבה חברתית מסוימת. אנו מכירים את הנפשות הפועלות לא רק במומנטים של חיים אינטנסי- ביים. ברגעים גורליים. אלא גם בשיח-שיגם היומיומי. בגילויי- הם החיוביים והשליליים גם יחד. נתן שחם השקיע את רוב עבוד- תו העיונית בחקר התקופה. דר- כיה ומאורעותיה. והשאיר את חיי- הם הפרטיים של גיבוריו תחום לדמיונו. להתגדר בו: עלילת הס- פר היא ברובה הגדול תעודתית וההתפתחות הפיקציונאלית העיק- רית חלה בדרכס של הגבורים. בכחירתם המודעת וכשרם האינס- טינקסיבי לעמוד במבחנים השו- גים שמזמנת להם המציאות.

נדמה לי כי אחד החידושים הח- שובים ביותר ברומן של נתן שחם. — חשובים לגבי התפתחות הרומן הארץ-ישראלי בכלל. — הוא העמדת הנסיונות מעל לאנשים. המספר איננו נוהג איתו אשראי בלתי-מוגבל לנפשות פועלות. שאחת דתן. בכל המקרים ובכל התנאים. — כפי שהורגלנו למצוא בסיפורים וברומנים רבים המוטיעים אצלנו; הוא מניח להתרחשויות לחולל תמורות גדו- לות בדרכס ובאופיים של גבוריו. הוא מכיר בכוח המפרה העצים של ההתרחשויות. היכולות להי- ציא על פני השטח את הכוחות הגנחים בנבכי הנפש. המסוגלים לצורר תגובות נרדמות ולהביא את האנשים לידי חשבון-נפש מכ- ריע. אם מותר למתוח חוטים מק- בילים בין התפתחותן של ספרו- יות שונות ורחוקות זו מזו. הייתי מוצא דמיון מסוים בין הספרות הישראלית בזמננו והספרות הצר- פתית ב-1773. כאשר דידרו כתב „דורבאל ואגי. פגישה שלישיית“ דברים אלה: „אין אנו צריכים עוד להעלות על הכמה את האופי אלא בחינת אביו. וכל העלייה האופי הגורם הראשון במעלה במחזה ואלו הנטיבה לא היתה אלא בחינת אביו. וכל העלייה נבעה מתוך האופי. היו מבקשים בדרך כלל את הנטיבות הנחיות לגיליו של האופי והיו מגבילים צת אותן הנטיבות. ואולם הנסיו- בות. חיבות ייתרונות שכרוכים בהן. צריכים לשמש בסיס ליציר-

הנסיבות והאנשים

(סוף מהעמוד הראשון)

ביסוד חיי החברה... תינוק נע-
שה אומלל מפני שאינו יכול
לאלץ את כלב הצמר שלו לרוץ
בדילוגין. אך במרוצת הזמן הוא
מבין שזהו חוק מחוקי הטבע
ושלוות נפשו חוזרת אליו. אדם
מבוגר כדאי לו להבין את מש-
מעות חוקי-החברה ולא יהיה
אומלל מפני שאיננו יכול לאלץ
את המציאות לרוץ למענו בדילו-
גין... (עמ' 407)

ואליהו עצמו נוטל על שכמו
את כל כובד האחריות מתוך ההכ-
רה העמוקה שבדור זה אין מקום
לחלוקת-עבודה ואין האדם יכול
עדיין לבחור לעצמו את העבודה
המתאימה לנטיותיו וכשרונו: "הב-
חירה היא אחרת. הטובים ובעלי
ההכרה יעשו את העבודה הגופ-
נית הקשה. במקום הסכנה; וא-
חרים — יבחרו להם מקצועות."
(עמ' 154)

לא העלינו הפעם אלא רשמים
ראשונים מקריאת "אבן על פי
הבאר", וראוי ספר זה, מהשגיה
הוודאיים של ספרותנו הצעירה,
להיבחן בחינה מקפת ויסודית מכ-
מה וכמה נקודות-ראות. אך אין
לסיים מאמר זה בלי לציין את
מידת האקטואליות שברומן
זה.

אכן, מרחק הזמן והמאורעות
המשמשים לו רקע היו יכולים
להיראות בעינינו הרבה יותר רחו-
קים משהנם. שכן ההתפתחות הדי-
נאמית של המציאות הארצישראל-
לית בשלושים השנים האחרונות
פעלה על הכרתנו והווייתנו עד
שאנו עשויים להתיחס לאותן פר-
שות קרובות כאל משהו מוזר ור-
חוק. אך נתן שחם ידע להטביע
ברימן שלו את תו האקטואליות.
באשר ראה את הדברים ברציפות
התפתחותם והראה לנו כי מבעד
למסווה המטעה של התפאורה
המשתנה האדם אחד הוא. ואין
הבדל עקרוני בין החלוץ מבני
העליה השלישית ובין חלוצי
ההגשמה של ימינו. כשם שאין
חילוק בין אהבת ארץ-ישראל. נו-
פה ושרידי-צתיקותיה בזמן ההוא
ובזמן הזה — וכשם שאחת היא
חוויה הנסיון הקרבי בימי תל-הי
ובימי מלחמת השחרור.

וזכות זו תעמוד לו לרומן של
ג. שחם, בצד סגולותיו האמנותיות,
לחבבו על הקוראים.